

TVÄRVETENSKAPLIGA ARTIKLAR

Avdelningen utgörs av artiklar som behandlar fundamentala och aktuella frågor i juridikens framkant. För att uppnå hög vetenskaplig kvalitet är artiklarna expertgranskade.

VÅLDTÄKT ELLER SAMLAG?

– BENÄMNINGAR PÅ MISSTÄNKT BROTTSLIGA GÄRNINGAR I VÅLDTÄKTSDOMAR

Av Sofia Orrbén¹

I våldtäktsdomar rekonstrueras berättelser från kvinnor och män som tillsammans med domstolens bedömning och dom skildrar upplevelser av å ena sidan sexualiserat våld och å andra sidan frivilliga sexuella förbindelser. Vid rekonstruktioner av berättelser och konstruktioner av bedömningar spelar ordval en avgörande roll för hur både misstänkta och bevisade övergrepp framträder i skrift. I denna artikel undersöker jag genom språkvetenskapliga diskursanalyser vilken roll som olika aktörers benämningar på misstänkt brottsliga gärningar spelar för framställningen av misstänkta och bevisade övergrepp. Jag diskuterar också vilka konsekvenser som val av benämningar får för bemötande av sexualbrottsoffer i skrift. Av analyserna framkommer att benämningen samlag är särskilt problematisk eftersom benämningen dels används av olika aktörer för olika syften, dels döljer upplevelser av sexualiserat våld och därigenom får våldet att framstå som ömsesidigt vilket jag argumenterar för invaliderar brottsoffrets upplevelser. I artikeln synliggörs också att domstolens användning av benämningen samlag ingår i en intertextuell relation med gällande lag och att benämningen i domarna döljer våldet eftersom våldet döljs redan i våldtäktsparagrafens lydelse genom rekvisitet samlag. Jag föreslår därför en omskrivning av våldtäktsparagrafen som tillhandahåller språkliga verktyg för att i domar tala om våldtäkter som sexualiserat våld, inte som samlag.

I. INLEDNING

Sexualbrottslagstiftningen har sedan den nuvarande brottsbalkens ikraftträdande 1965 reformerats inte mindre än sju gånger. Varje reform har successivt vidgat bestämmelsen om vilka gärningar som ska klassas som våldtäkt samt vilken grad av våld och hot som krävs för att rekvisiten för våldtäkt ska anses uppfyllda. Den senaste större reformen genomfördes 1 juli 2018 då den så kallade samtyckeslagen trädde i kraft. Samtyckeslagen frångår det tidigare kravet att den misstänkta ska ha tvingat annan till samlag genom våld eller hot om brottslig gärning och tar istället sikte på om samlaget varit frivilligt. För att klassa en gärning som våldtäkt krävs alltså fortfarande att själva handlingen utgjorts av ett samlag alternativt

¹ Sofia Orrbén, doktorand vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. Jag vill rikta ett stort tack till den externa granskare som bidragit med värdefulla synpunkter på tidigare utkast av artikeln och till redaktionen för Juridisk Publikation som genom noggrann redaktionell granskning pekat ut såväl felaktigheter som oklarheter och därmed bidragit till att lyfta artikeln. För eventuella kvarstående brister svarar jag själv.

handlingar jämförliga med samlag. Rekvisitet samlag – själva sexualhandlingen – särskiljer våldtäkt från andra sexualbrott.

Samlagsbegreppet i 6 kap. 1 § brottsbalken (1962:700) har dock återkommande kritiserats. I 1998 års sexualbrottskommitté anfördes exempelvis att uttrycket *sexuellt umgänge* av pedagogiska skäl bör bytas ut till ”ett uttryck som bättre beskriver att det är frågan om en gärning som är ett ensidigt handlande och som utgör en sexuell kränkning” samt ”att det mot att använda ordet samlag i lagtexten kan åberopas samma skäl som invänts mot användandet av uttrycket sexuellt umgänge”.² Regeringen godtog kommitténs förslag att byta ut *sexuellt umgänge* till *sexuell handling* men kommenterade inte en eventuell ändring av samlagsbegreppet.³ Kritik framförs dock på nytt av 2014 års sexualbrottskommitté men kritiken riktas då mot betydelsen av samlag som vaginala samlag vilket kommittén menar ”visar på en förlegad syn på samlag som inte överensstämmer med den allmänna uppfattningen och modernt språkbruk”.⁴ Regeringen anser emellertid att ”kommitténs förslag för att åstadkomma ett könsneutralt samlagsbegrepp inte är lämpligt att genomföra”.⁵ Frågan återkommer därför i direktiven till 2020 års kommitté som, i tillägg till uppdraget att ge förslag på åtgärder för ett förstärkt straffrättsligt skydd mot sexuella kränkningar, åläggs analysera om samlagsbegreppet behöver förändras.

Kommitténs utredning landar denna gång i att ”dagens lydelse av samlagsbegreppet, som endast omfattar sexualhandlingar mellan personer av olika kön, utgår från en heterosexuell norm” och ”att det finns skäl att ifrågasätta denna norm” varför kommittén föreslår att ”vaginalt, analt och oralt” läggs till före ordet samlag.⁶ Lydelsen anses på så vis både könsneutral och sexuellt inkluderande. Regeringen godtog förslaget. Nuvarande utformning av 6 kap. 1 § brottsbalken stadgar därför att ”den som, med en person som inte deltar frivilligt, genomför ett vaginalt, analt eller oralt samlag eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt”.

Två remissinstanser, Kvinnofronten och Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet, ställde sig dock kritiska till att överhuvudtaget använda samlag som rekvisit eftersom samlag beskriver ”en samhandling mellan två personer medan en våldtäkt utförs av handlingar utförda av en person riktade mot

² SOU 2001:14, ”Sexualbrotten: ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor”, s. 119.

³ Prop. 2004/05:45, ”En ny sexualbrottslagstiftning”.

⁴ SOU 2016:60, ”Ett starkare skydd för den sexuella integriteten”, s. 221.

⁵ Prop. 2017/18:177, ”En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet”, s. 28.

⁶ SOU 2021:43, ”Ett förstärkt skydd mot sexuella kränkningar”, s. 102.

en annan”.⁷ Likt 1998 års sexualbrottskommitté utgår remissinstansernas kritik från en syn på sexualiserat våld som unilateralt vilket innebär en syn på våld som ensidigt framför ömsesidigt varför samlag som rekvisit anses olämpligt.⁸

Med hänsyn till den kritik som riktats mot samlagsbegreppet är det utifrån ett brottsofferperspektiv angeläget att öka kunskapen om hur benämningen *samlag* fungerar i juridisk praxis; riskerar exempelvis benämningen att förminska brottsoffers upplevelser av sexualiserat våld genom att framställa misstänkt brottsliga gärningar som ömsesidiga? Jag syftar därför till att undersöka hur olika sociala aktörer i våldtäktsdomar benämner misstänkt brottsliga gärningar. Specifikt undersöks aktörerna domstol, målsägande och tilltalad. Artikeln svarar på 1) vilka benämningar på misstänkt brottsliga gärningar som förekommer i våldtäktsdomar, 2) vilka benämningar som olika aktörer använder, 3) i vilken betydelse aktörernas benämningar används, 4) hur aktörernas benämningar samspekar med varandra och 5) vilka föreställningar om våldtäkt, offer och förövare som aktörernas benämningar reproducerar. Där så är relevant appliceras även ett jämförande perspektiv mellan friande och fällande domar.

2. KUNSKAPSLÄGE OCH KUNSKAPSBIDRAG

I detta avsnitt redogör jag för artikelns kunskapsbidrag i relation till tidigare forskning om språk och sexualbrott. Särskilt fokus riktas mot internationell forskning eftersom internationella, bl.a. rättslingvistiska och rättspsykologiska, forskare granskat själva *det juridiska språkbruket* vid sexualiserade övergrepp. Svensk feministisk juridisk forskning har istället bidragit med kunskap om *den rättsliga hanteringen* av sexualbrottsmål. Ulrika Anderssons diskursanalyser av den straffrättsliga hanteringen av sexuella övergrepp visar exempelvis att bedömningar av parternas trovärdighet och utsagornas tillförlitlighet grundas på stereotypa föreställningar om kön och sexualitet.⁹ Linnea Wegerstad visar därtill hur sexualbrotten skapas i relation till erotisk sexualitet.¹⁰

På rättslingvistikens område har samtalsforskning visat att försvarsadvokater i amerikansk och brittisk rätt begränsar brottsoffers förmåga att berätta och styr innehållet i offrens vittnesmål genom olika typer av

⁷ Prop. 2021/22:231 “Skärpt syn på våldtäkt och andra sexuella kränkningar”, s. 33.

⁸ Se även Linda Coates & Allan Wade, “Telling it Like it isn’t: Obscuring Perpetrator Responsibility for Violent Crime”, *Discourse & Society* 15:5 (2004), doi:10.1177/0957926504045031, s. 5.

⁹ Ulrika Andersson, “Hans (ord) eller hennes?: en könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp”, Doktorsavhandling (monografi) (Bokbox förlag, 2004).

¹⁰ Linnea Wegerstad, “Skyddsvärda intressen & straffvärda kränkningar: om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande”, (Lund: Lund University, Faculty of Law, 2015).

ledande, slutna och deklarativa frågor¹¹ med eller utan så kallade *tag questions* (*you knew exactly what you wanted when you went up to Michael's room, didn't you?*).¹² Förhørsstrategierna, inklusive ordval som tonar ned brottsoffrets upplevelser av sexualiserat våld, har potential att framställa brottsoffret som icke-trovärdig¹³, medskyldig¹⁴ och passiv¹⁵ på ett sätt som transformerar offrets vittnesmål så att upplevelser av sexuella övergrepp istället framställs som frivilligt sex.¹⁶ Transformationen från övergrepp till frivillighet är en medveten strategi som syftar till att delegitimerar brottsoffrets vittnesmål för att därigenom tillvarata den misstänkta intressen.

Inom den rättspsykologiska forskningen har studier om konstruktioner av orsakssamband i kanadensiska sexualbrottsdomar visat liknande resultat.¹⁷ Gärningen framställs även i skrift som något erotiskt, sexuellt och kärleksfullt – oavsett utgång i målet – vilket får misstänkta och faktiska övergrepp att framstå som mindre allvarliga än de upplevts av offret.¹⁸ Coates, Bavelas och Gibson visar exempelvis att specifika val av substantiv och verb i domar transformerar lagtextens benämning *sexual assault* – vilket de menar utgör en oxymoron – till *samlag med* (eng. *intercourse with*), *beröring* (eng. *touching*) och *smekning* (eng. *fondling*) vilket inte bara erotiserar händelsen utan också tonar ned det sexualiserade våldets ensidighet: att våld är en social och ensidig handling som initieras

¹¹ Janet Cotterill, "Collocation, Connotation, and Courtroom Semantics: Lawyers' Control of Witness Testimony through Lexical Negotiation", *Applied Linguistics* 25:4 (2004), doi:10.1093/applin/25.4.513; Susan Ehrlich, *Representing rape: language and sexual consent* (New York: Routledge, 2001); Gregory M. Matoesian, *Reproducing rape: domination through talk in the courtroom* (Chicago: University of Chicago Press, 1993); Diane Ponterotto, "The Repertoire of Complicity vs. Coercion: the Discursive Trap of the Rape Trial Protocol", i *The language of sexual crime*, red. Janet Cotterill (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007).

¹² Ponterotto 2007, s. 110.

¹³ Cotterill 2004.

¹⁴ Ponterotto 2007.

¹⁵ Ehrlich 2001.

¹⁶ Matoesian 1993.

¹⁷ Linda Coates, Janet Beavin Bavelas & James Gibson, "Anomalous language in sexual assault trial judgments", *Discourse & Society* 5:2 (1994); Janet Bavelas & Linda Coates, "Is it Sex or Assault? Erotic Versus Violent Language in Sexual Assault Trial Judgments", *Journal of Social Distress and Homelessness* 10:1 (2001), doi:10.1023/A:1009477518196; Coates & Wade 2004.

¹⁸ Se även Kyriaki Charalambous, "The judicial performativity of rape myths: A discourse analysis of rape court decisions", i *Gender, Law and Institutions*, red. Mary Koutselini & Floria Valanidou (Nicosia: UNESCO Chair in Gender Equality and Women's Empowerment, University of Cyprus, 2015); Norzanita Othman, Nor Fariza Mohd Nor & Noraini Ibrahim, "Linguistic Representation of Violence in Judicial Opinions in Malaysia", *GEMA Online® Journal of Language Studies* 19:2 (2019), doi:10.17576/gema-2019-1902-06.

av *en part*.¹⁹ Istället konstrueras ömsesidighet vilket förminskar och osynliggör brottsoffrets upplevelser.²⁰

I en annan studie finner Coates och Wade att konstruktioner av orsakssamband i domar, i kombination med språkliga resurser (eng. *linguistic devices*) som passivering, eufemismer och erotisering, utgör fyra diskursiva praktiker (eng. *discursive operations*) som 1) döljer våldet, 2) tonar ned offrets motstånd, 3) förminskar förövarens ansvar och 4) skuldbelägger eller patologiserar offret.²¹ Liknande resultat har påträffats i såväl cypriotiska²² som malaysiska²³ domar i vilka händelsen konstrueras som antingen en våldsamt, moraliskt oförsvarbar akt (*rape, preyed upon, the despicable and shameful crime*) eller som frivilligt sex (*had sex, sexual intercourse, made love*) alternativt som något abstrakt genom ambigüosa, mer eller mindre neutrala, benämningar (*the act, the episode*).

Coates, Bavelas och Wades olika studier genererar viktiga resultat om språkbruk i domar som döljer våld, tonar ned förövarens ansvar, konstruerar sexuella övergrepp som ömsesidiga, speglar misstänkta försvarsstrategier och leder till mildare påföljder än motiverat.²⁴ Till skillnad från försvarsadvokaternas medvetna förhållningsstrategier menar dock Coates med flera att erotiseringen av upplevda övergrepp inte bör ses som en medveten strategi utan som ett omedvetet resultat av domstolarnas könskodade sexualitetsuppfattning²⁵ vilken speglar vare sig brottsoffrets egna upplevelser eller lagstiftningens definition av sexuella övergrepp som *sexual assault*, alltså som angrepp mot den sexuella integriteten.

Coates studier har dock kritiserats för att inte fullt ut nyansera resultaten. Wood och MacMartin, båda forskare i psykologi, menar att språket i domarna inte nödvändigtvis innebär att domstolen ser sexuella övergrepp som ett sexuellt snarare än våldsamt fenomen vilket Coates med flera antyder.²⁶ Wood och MacMartin anser också att den kvalitativa kategoriseringen av språkliga resurser inte

¹⁹ Coates, Bavelas & Gibson 1994.

²⁰ Bavelas & Coates 2001.

²¹ Coates & Wade 2004.

²² Charalambous 2015.

²³ Othman, Nor & Ibrahim 2019.

²⁴ Se även Anne Bitsch & Marit Elisabeth Klemetsen, "The legal grading of sexual citizenship: sentencing practices in Norwegian rape cases", *Gender, Place & Culture* 24:2 (2017), doi:10.1080/0966369X.2017.1298572.

²⁵ Se exempelvis Andersson 2004; Lisa Wallin, Sara Uhnoo, Åsa Wettergren & Moa Bladini, "Capricious credibility – legal assessments of voluntariness in Swedish negligent rape judgements", *Nordic Journal of Criminology* 22:1 (2021), doi:10.1080/2578983X.2021.1898.

²⁶ Linda A. Wood & Clare MacMartin, "Sentencing Sexual Abuse Offenders: Sex Crimes and Social Justice", i *The language of sexual crime*, red. Janet Cotterill (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007).

tar hänsyn till hur de språkliga resurserna förknippas med olika aktörer i olika delar av domen och att Coates med flera bortser från att yttranden kan ha olika funktion beroende på vilken aktör som representeras och varför. Coates och Wade använder exempelvis citatet "It has been submitted to this court by counsel for the defendant that his conduct is out-of-character" från en enskild dom som argument för att domstolen konstruerar den misstänkta mannen som icke-våldsam.²⁷ Yttrandet beskriver dock endast vad som framkommit i målet, inte vad domstolen själv anser om mannens agerande.

Kritiken åskådliggör de utmaningar som forskare ställs inför vid analyser av domar: genrens komplexitet vad gäller skriftliga rekonstruktioner av muntliga yttranden. Domar återger röster från ett flertal olika aktörer med divergerande, stundtals motsatta kommunikativa mål; åklagare och målsägande anklagar tilltalade för brott medan tilltalade vid nekande till ansvar försvarar sig från åklagarens och målsägandens brottsanklagelser. Därutöver hörs potentiellt även röster från vittnen och övrig dokumenterad bevisning tillsammans med domstolens bedömning av bevisningen och meddelande av dom. Mitt forskningsintresse utgörs av *representationen* av röster i den skriftliga domen och på vilket sätt som olika röster representeras genom val av specifika ord och uttryck. Denna artikel bidrar därmed till den tidigare forskningen om representationer av sexuella övergrepp i skriftliga domar genom att analysera hur ett visst språkbruk – benämningar – används i kontext. Artikeln bidrar också med kunskap om språkbruket i *svenska* skriftliga våldtäktsdomar vilket möjliggör en jämförelse mellan svenskt och internationellt juridiskt språkbruk.

3. DISKURSANALYS I TRE LAGER

För att besvara vilka benämningar på misstänkt brottsliga gärningar som olika sociala aktörer använder i våldtäktsdomar, hur aktörernas benämningar samspelar med varandra och vilka föreställningar om våldtäkt, offer och förövare som reproduceras genom benämningarna utgår jag teoretiskt och metodologiskt från Spitzmüller och Warnkes diskursmodell som beskriver hur diskurser kan analyseras i tre lager: ett transtextuellt lager, ett aktörlager och ett textlager.²⁸ Modellen används för att visa hur diskurser reproduceras parallellt genom de olika nivåer som respektive lager utgör; i texter genom faktiskt språkbruk (textlagret) – av positionerande och positionerade aktörer (aktörlagret) – i förhållande till de diskurser och känslor utanför texten som utgör de kunskaper²⁹ utifrån vilka människan agerar i världen (det transtextuella lagret).

²⁷ Coates & Wade 2004, s. 512.

²⁸ Jürgen Spitzmüller & Ingo H. Warnke, "Discourse as a 'linguistic object': methodical and methodological delimitations", *Critical Discourse Studies* 8:2 (2011), doi:10.1080/17405904.2011.558680.

²⁹ Spitzmüller och Warnkes diskursmodell härstammar från den tyska diskurslingvistikens där

Analysen i textlaget kan vara textorienterade, propositionsorienterade och ordorienterade vilket konkret innebär analysen på text-, sats- och ordnivå. I artikeln gör jag en ordorienterad analys genom att undersöka vilka benämningar på misstänkt brottsliga gärningar som förekommer i domarna och hur benämningars betydelser modifieras med beskrivande adjektiv (*frivilligt samlag*) och particip (*påstådd våldtäkt*). Jag gör också en textorienterad analys genom att undersöka hur benämningarna samspelar med varandra intratextuellt. Intratextualitet innebär samspel inom texter till skillnad från intertextualitet som utgör samspel mellan olika texter. För den intratextuella analysen sammanställer jag listor för varje dom över var i domarnas olika avsnitt som aktörernas benämningar förekommer. Listorna tydliggör hur det intratextuella samspelet skapas.

Benämning används som begrepp för de etiketter som sociala aktörer³⁰ sätter på misstänkt brottsliga gärningar. Etiketterna utgörs huvudsakligen av olika former av nominaliseringar³¹ som *våldtäkt* och *samlag* men också av lexikala enheter som *ha samlag*, *bli våldtagen* och *ha sex*. Utifrån Hallidays systemisk-funktionella grammatik (SFG) kan nominaliseringar och de, till sin form, relationella processerna³² *ha samlag*, *bli våldtagen* och *ha sex* ses som grammatiska metaforer för materiella, transitiva processer eftersom nominaliseringar och relationella processer innebär betydelseförskjutningar som konstruerar bort mänsklig agens trots att människor är inblandade i de handlingar som processerna skildrar.³³ *Bli våldtagen* kan alltså ses som en grammatisk metafor för den mer kongruenta konstruktionen *våldta* medan *ha samlag* eller *ha sex* kan ses som grammatiska metaforer för kongruenta konstruktioner som *ligga* eller *knulla*.

Foucauldiansk diskursanalys kombineras med korpuslingvistiska metoder. Kunskap ska därför här förstås enligt Foucaults begrepp episteme, se Spitzmüller & Warnke 2011, s. 76.

³⁰ Begreppet social aktör används som diskursanalytiskt verktyg för att tala om individer, kollektiv och institutioner som representerade deltagare i texter. I artikeln ser jag målsägande och tilltalade men också domstolen och dess representanter som sociala aktörer, alltså textuella instantieringar av olika parter som involveras i juridiska processer.

³¹ Nominalisering innebär att verb omvandlas till substantiv vilket utgör inkongruenta realiseringar av handlingar. Handlingen att *våldta* kan exempelvis konstrueras inkongruent som tinget en *våldtäkt*.

³² I SFG presenteras system för språkets betydelsepotential där olika slags processtyper beskrivs konstruera erfarenhetsmässig betydelsepotential. Se exempelvis Per Holmberg & Anna-Malin Karlsson, *Grammatik med betydelse* (Hallgren & Fallgren, 2006) som redogör för de olika processtypernas betydelsepotential i svenska språket.

³³ Theo van Leeuwen, *Discourse and practice: new tools for critical discourse analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2008), s. 30; Ulrika Magnusson, *Skolspråk i utveckling: En- och flerspråkiga elevers bruk av grammatiska metaforer i senare skolår* (Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, 2011), s. 56; Michael Halliday & Christian Matthiessen, *Halliday's introduction to functional grammar* (Routledge, 2014).

För att särskilja sociala aktörer från varandra analyserar jag i aktörslagret vilka röster som hörs i domarna. Röster framträder genom personreferenser (*namn, pronomen, målsägande, tilltalad, tingsrätten*) och referatmarkörer (*berättar, anser, menar*). Partsutsagor inleds ofta med personreferens plus referatmarkör följt av själva referatet av utsagan. Yttranden som saknar personreferens och referatmarkör men som ingår i längre avsnitt som inleds *målsäganden har berättat* eller motsvarande *tilltalad har berättat* representerar parternas respektive röster. Domstolens röst framträder ofta genom personreferensen och referatmarkören *tingsrätten anser* eller liknande.³⁴

I artikeln betraktas muntliga yttranden under huvudförhandlingen i tingsrätten som skriftligt rekonstruerade i domen. Rösternas yttranden ses därför inte som exakt återgivna; vad parterna faktiskt sagt under förhör eller vad domstolens representanter föredragit under överläggningen går inte att utläsa enbart utifrån den skriftliga domen. Tillsammans med analyser i textlagret synliggör analysen i aktörslagret vilka föreställningar om offer och förövare vid sexualiserat våld som reproduceras när olika sociala aktörer använder (samma) benämningar, med eller utan beskrivande adjektiv eller particip. Aktörerna reglerar med andra ord både vad som kommer till uttryck språkligt i textlagret och vilka föreställningar om världen som reproduceras, vilket synliggörs genom transtextuella analyser.

Analysen i det transtextuella lagret är kunskapsorienterad och görs för att visa vilka etablerade kunskaper som kommer till uttryck språkligt i textlagret genom aktörer. Det transtextuella lagret kan således analyseras utifrån sådant som intertextualitet, etablerade föreställningar om exempelvis genus och våld, rättsideologier samt lagstiftning och sociala eller kulturella normer som reglerar professionella miljöer och praktiker. I artikeln analyseras dels intertextuella relationer mellan dom och gällande lag, dels föreställningar om sexuella relationer och sexualiserat våld genom ords konceptuella bagage.³⁵

Utgångspunkten är att benämningar som *våldtäkt* och *samlag* bär på stereotypa föreställningar som konnoterar betydelser och som blir en del av diskursen oavsett syftet med benämningarnas användning. Det konceptuella bagaget utgör alltså en del av meningsskapande där mening konstrueras i dialog med tidigare yttranden, kontexter och diskurser utifrån den kunskap om och erfarenheter av världen som varje språkbrukare för med sig i muntlig och skriftlig interaktion med varandra. *Våldtäkt* konnoterar exempelvis ofrivillig vaginal penetration, där

³⁴ Sofia Orrbén, "'Tingsrätten anser': Positionering i solidaritet med och distans från sexualbrottsdomens röster", i (Association suédoise de linguistique appliquée (ASLA), 2022b).

³⁵ Sally McConnell-Ginet, "Meaning-Making and Ideologies of Gender and Sexuality", i *The handbook of language, gender, and sexuality* (Malden, M.A.: Wiley-Blackwell, 2014).

en så kallad *riktig våldtäkt*³⁶ inbegriper överfall med inslag av våld, medan samlag konnoterar frivillig vaginal penetration i heterosexuella relationer.³⁷ Såväl *våldtäkt* som *samlag* kan dock användas för att beskriva andra slags handlingar och händelser men ordens konceptuella bagage ”does enter into meaning-making in an extended sense, sometimes reinforcing ideological biases through its often unnoticed and unintended activation of stereotypes”.³⁸ Meningsskapande kan därför beskrivas som både ideologiskt och känslomässigt laddat; hur vi samtalar och skriver om sexualiserade övergrepp får konsekvenser, särskilt för involverade parter där känslor av skuld och skam får brottsoffer att skuldbelägga sig själva för övergrepp.³⁹

Genom att undersöka benämningar på misstänkt brottsliga gärningar i sexualbrottsdomar och hur benämningarna används av olika sociala aktörer synliggör jag vilka diskurser eller föreställningar om våldtäkt, offer och förövare som reproduceras i domarna, särskilt genom domstolens bedömning och dom. Diskurs definieras i artikeln som situerade språkliga praktiker vilka är socialt konstituerade och socialt konstituerande vilket innebär att diskurser både formar och formas av strukturerade och systematiska sätt att tala om världen.⁴⁰ Våldtäktsmyter kan exempelvis ses som sådana systematiska sätt att tala om sexuella övergrepp som utgör diskurser om *riktiga våldtäkter*⁴¹ och som reglerar hur *ideala* (våldtäkts-) offer⁴² och förövare förväntas uppträda och vara.⁴³ Även gällande lagstiftning och normer för domskrivning samt konceptuella bagage kan ses som sådana systematiska diskurser som formar språkbruk i domar.

4. INSAMLING OCH URVAL AV MATERIAL

De analyserade domarna kommer från 13 olika svenska tingsrätter som valts ut i relation till respektive hovrätts upptagningsområde; inom varje upptag-

³⁶ Susan Estrich, *Real rape* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987).

³⁷ Stephanie A. Sanders & June Machover Reinisch, “Would You Say You “Had Sex” If . . . ?”, *JAMA* 281:3 (1999), doi:10.1001/jama.281.3.275.

³⁸ McConnell-Ginet 2014, s. 318.

³⁹ Se exempelvis Amy Grubb & Emily Turner, “Attribution of blame in rape cases: A review of the impact of rape myth acceptance, gender role conformity and substance use on victim blaming”, *Aggression and Violent Behavior* 17:5 (2012), doi:10.1016/j.avb.2012.06.002; och Kerstin Adolfsson, *Blaming victims of rape: studies on rape myths and beliefs about rape* (Göteborg: Department of Psychology, University of Gothenburg, 2018).

⁴⁰ Martin Reisigl & Ruth Wodak, “The Discourse-Historical Approach (DHA)”, i *Methods of critical discourse studies*, 3rd ed. (Los Angeles: SAGE, 2016), s. 26.

⁴¹ Estrich 1987.

⁴² Nils Christie, “The Ideal Victim”, i *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*, red. Ezzat A. Fattah (London: Palgrave Macmillan UK, 1986).

⁴³ Joanne Conaghan & Yvette Russell, “Rape Myths, Law, and Feminist Research: ‘Myths About Myths?’”, *Feminist Legal Studies* 22:1 (2014), doi:10.1007/s10691-014-9259-z; Adolfsson 2018.

ningsområde har jag begärt ut domar från upp till tre tingsrätter. Materialet får därigenom en geografisk spridning från domstolar med potentiellt skilda domskrivnings sätt. För att begära ut domar behövs målförteckningar från domstolarna. Målförteckningar kan upprättas på olika sätt men domstolarna uppmanades att lista samtliga brottmål som inkommit till tingsrätten och avslutats med dom mellan 1 juli 2018 och 30 juni 2021, alltså efter ikraftträdandet av den så kallade samtyckeslagstiftningen. Domstolarna ombads även att översända förteckningarna digitalt i sökbar pdf-format via e-brev.

Sammanlagt inkom 131 våldtäktsmål med åtalpunkten våldtäkt alternativt oaktsam våldtäkt vid de utvalda domstolarna under den undersökta treårsperioden. För att avgränsa materialet valde jag att begära ut 30 domar, ett antal från varje domstol. Urvalet i detta första skede genomfördes slumpmässigt på så vis att jag listade ett lämpligt antal målnummer från varje domstol vars domar jag begärde ut och tog emot digitalt. Därefter valde jag ut 14 domar för analys. Urvalet baserades i detta skede på domslut och domstol där materialet efter urvalet utgjordes av minst en dom från varje domstol med hälften friande domar och hälften fällande.

Åklagaren yrkar i hälften av målen att den tilltalade i första hand ska dömas för våldtäkt och i andra hand för oaktsam våldtäkt. I resterande mål yrkar åklagaren endast att den tilltalade ska dömas för våldtäkt. I två av domarna döms den tilltalade för oaktsam våldtäkt vilket konkret innebär att den tilltalade bedömts varit grovt oaktsam i förhållande till att målsäganden inte deltog frivilligt. Övriga domar antingen friar eller faller den tilltalade för våldtäkt.

Trots det slumpmässiga urvalet är samtliga målsägande kvinnor och samtliga tilltalade män vilket speglar den könsfördelning mellan brottsoffer och misstänkta som präglar sexualbrottsmål.⁴⁴ I samtliga mål har parterna haft någon form av relation eller kontakt med varandra före den händelse som utreds, vissa mer långvariga relationer än andra. Inga mål rör så kallade överfallsvåldtäkter. Av etiska skäl maskeras samtliga personuppgifter tillika namn på platser i domarna. Även målnummer och domstol maskeras vilket innebär att de personer som involverats i målen inte kan identifieras i efterhand. Maskerade namn markeras med hakparentes i textutdrag och ersätts med respektive juridisk roll: [Målsägande] och [Tilltalad]. Studien är godkänd av Etikprövningsmyndigheten (dnr: 2019-00521).

⁴⁴ BRÅ, "Handlagda brott", 2021a, <https://bra.se/statistik/kriminalstatistik/handlagda-brott.html> [hämtad 2022-12-09]; BRÅ, "Misstänkta personer", 2021b, <https://bra.se/statistik/kriminalstatistik/misstankta-personer.html> [hämtad 2022-11-22].

5. BENÄMNINGAR I VÅLDTÄKTSDOMAR

I detta och nästa avsnitt redovisas resultatet. Först redogörs för de olika benämningar som förekommer i domarna och i vilken betydelse benämningarna används av aktörerna domstol, målsägande och tilltalad. Därefter visas hur benämningarna samspelar intratextuellt med varandra i domarnas olika avsnitt och hur det intratextuella samspillet transformerar benämningarnas betydelser. Slutligen för jag resonemang kring vilka föreställningar om våldtäkter, offer och förövare som transformationerna reproducerar.

I 6 kap. 1 § brottsbalken utgör *våldtäkt* en benämning på ett brott där rekvisitet att genomföra ett *samlag* eller *annan sexuell handling* jämförlig med samlag med en person som inte deltar frivilligt krävs för straffansvar. Det är därför måhända inte förvånande att såväl *samlag* som *våldtäkt* utgör två av de mest frekvent förekommande benämningarna i domarna tätt följt av handling som alltid förekommer tillsammans med det modifierande adjektivet sexuell. För att illustrera variationen av benämningar har jag sammanställt samtliga förekommande benämningar i ett ordmoln (figur 1). Typgrad i ordmolnet anger frekvens så att större typgrad illustrerar fler förekomster.

Figur 1. Ordmoln över benämningar på misstänkt brottsliga gärningar i våldtäktsdomar. Typgrad anger frekvens. Större typgrad illustrerar fler förekomster.

Ordmolnet visar samtliga benämningar hos samtliga aktörer men domstol respektive parter tenderar att använda olika benämningar i olika stor utsträckning vilket illustreras i tabell 1 som återger både antal domar där respektive benämning förekommer och sammanlagt antal förekomster. Tabellen visar att störst variation finns i yttranden från domstolen och att domstolen framförallt varierar mellan *samlag* och *våldtäkt* men också (sexuell) *handling* och *händelse*. Målsägande varierar precis som domstolen mellan *samlag* och *våldtäkt* medan tilltalade framförallt varierar mellan *samlag* och *sex*. Inga skillnader mellan friande och fällande domar förekommer vad gäller parternas användning av benämningar. Däremot förekommer skillnader vad gäller domstolens användning av *samlag* respektive *våldtäkt* i relation till domslut. Kommande tre underavsnitt behandlar därför på vilket sätt som betydelse och funktion skiljer sig åt mellan aktörernas användning av benämningar. Särskilt fokus riktas mot benämningarna *samlag* och *våldtäkt* tillika *sex*.

Tabell 1. Domstolens, målsägandes och tilltalades benämningar i 14 domar sorterade på antal domar där benämningen förekommer tillsammans med det sammanlagda antalet förekomster. I tre domar saknas benämningar från målsäganden. I två domar saknas benämningar från den tilltalade.

Benämning	Domstol		Målsägande		Tilltalad	
	Antal domar	Antal förekomster	Antal domar	Antal förekomster	Antal domar	Antal förekomster
Samlag	13	48	7	9	10	27
Våldtäkt	9	22	7	17	2	3
Händelse	8	22	4	6	1	1
Handling	7	30	1	1	2	5
Brott	7	15	-	-	-	-
Händelseförlopp	5	7	2	2	-	-
Övergripping	3	5	1	1	-	-
Umgänge	3	5	-	-	1	1
Sex	3	4	1	4	7	20
Aktivitet	2	5	-	-	-	-
Kroppskontakt	1	2	-	-	-	-
Handlande	1	1	-	-	-	-
Skeende	1	1	-	-	-	-
Agerande	1	1	-	-	-	-
Samvaro	1	1	-	-	-	-
Gärning	1	1	-	-	-	-

5.1 DOMSTOLENS BENÄMNINGAR

Samlag förekommer i yttranden från domstolen i samtliga domar med undantag från den enda dom i materialet där den tilltalade erkänner ansvar för brott varför gärningen istället benämns *våldtäkt*, *övergrepp* och *brott*. Den till *samlag* närbesläktade benämningen *sex* används av domstolen i två friande domar och i en fällande. I de friande domarna används *sex* i betydelsen 'frivilligt samlag' genom att, i det ena fallet referera till det ömsesidiga sexuella umgänge som föregick den misstänkt brottsliga gärningen, och i det andra genom domstolens konstaterande att "[målsäganden] har gett [tilltalad] oralsex" (trots att målsäganden berättat att hon tvingats till oralsex). I den fällande domen används samma benämning i betydelsen 'våldtäkt' genom att adjektivet *ofrivilligt* modifierar benämningen till "ofrivilligt sex".

I yttranden från domstolen används benämningen *samlag* på ett sätt som döljer både det sexualiserade våldet och det sexualiserade våldets ensidighet genom att involverade deltagare antingen utelämnas (exempel 1) eller konstrueras som ömsesidigt deltagande (exempel 2). I det första exemplet nedan framstår 'samlaget' som en händelse eftersom domstolen utelämnar information om vem som gjort vad mot vem: 'samlaget' har bara förekommit. I det andra exemplet framstår 'samlaget' som ömsesidigt genom både det reciproka pronomenet *varandra* och sammanbindningen av parternas namn (varav målsägandens är sekretessbelagt varför namnet i domen maskeras med Sekretess A):

1. Det förekom sexuellt umgänge genom **samlag** vid det aktuella tillfället. (fällande, domstolens bedömning)
2. Det är klarlagt att **Sekretess A och [Tilltalad]** på en öppen plats invid [Adress] i [Stad] haft **samlag** med **varandra**. (friande, domstolens bedömning)

Samlag används också i bestämd form som *samlaget* utan att för den sakens skull syfta tillbaka på en redan tidigare etablerad benämning i obestämd form, vilket annars kan utgöra en form av textbindning mellan olika meningar. När *samlag* ensamt förekommer i bestämd form som *samlaget*, utan att först ha etablerat benämningen i sin obestämda form, framställs gärningen 'samlaget' som tagen för given vilket i och med benämningens konceptuella bagage mer skildrar frivilliga sexuella umgängen än brott. I exempel 3 och 4 nedan visas hur gärningen 'samlaget', genom den bestämda formen, framställs som tagen för given. I 4 förstärks nedtoningen av våldet och framställningen av frivillighet ytterligare genom det modifierande adjektivet *frivilligt* som föregår benämningen.

3. Målsäganden har förhållit sig passiv och har dolt sitt ansikte för [Tilltalad] under **samlaget**. (fällande, domstolens bedömning)
4. Målsäganden somnade först efter **det frivilliga samlaget**. (friande, domstolens bedömning)

Benämningen *samlag* förekommer både i friande och fällande domar medan *våldtäkt* – med två undantag – endast förekommer i de fällande domarna vilket även gäller för de relaterade benämningarna *övergrepp* och *brott*. Undantagen utgörs av två friande domar där våldtäkt i den ena domen modifieras genom participformen *påstådd* så att betydelsen ändras från 'faktiskt' till 'misstänkt brott'. Konstruktionen kan ses som en distansering från målsägandens ordval *våldtäkt*.⁴⁵ I den andra friande domen används *våldtäkt* i ett tillägg till domen där rättens ordförande och en av nämndemännen framför sina skiljaktiga meningar. De menar att den tilltalade är skyldig och därför ska dömas för våldtäkt. *Våldtäkt* används därmed i betydelsen 'brott' precis som i de fällande domarna även om den tilltalade frias från ansvar.

Utöver *samlag* och *våldtäkt* är benämningarna *händelse* och *händelseförlopp* frekvent förekommande i yttranden från domstolen. Benämningarna förekommer i såväl friande som fällande domar och kan ses som mer eller mindre neutrala alternativ för ökad stilistisk variation samtidigt som den neutrala framtoningen också bidrar till att tona ned det sexualiserade våldet.

5.2 MÅLSÄGANDES BENÄMNINGAR

I yttranden från målsägande används framförallt benämningen *våldtäkt* där den relaterade benämningen *övergrepp* används i en enstaka dom. Till skillnad från domstolens användning av *våldtäkt*, som skiftar betydelse beroende på domslut, används *våldtäkt* i målsägandens utsagor alltid i betydelsen 'sexualiserat våld' oavsett om benämningen förekommer i en friande eller fällande dom. Majoriteten av våldtäktsbenämningarna (15 av 17 förekomster) förekommer också i meningar som skildrar hur målsäganden berättar för familjemedlemmar, vänner, sjukvård och rättsväsende att hon utsatts för en våldtäkt:

5. När hon kom hem till [sin kompis] berättade hon att det var en **våldtäkt**. (friande, målsägandens utsaga)
6. De uppgifter som målsäganden lämnat vinner stöd av att hon under händelsen skickat meddelanden till sin mamma [...] om att hon behövde hjälp och **blev våldtagen**. (fällande, målsägandens utsaga)

⁴⁵ Jfr Orrbén 2022b.

Målsäganden beskrivs alltså, i exempel 5 och 6 ovan, sätta etiketten *våldtäkt* på gärningen tidigt under processen, ofta före polisanmälan med efterföljande förundersökning, åtal och rättegång. Förmågan att omedelbart urskilja gärningen som våldtäkt tycks dock ha mindre betydelse för utgången i målet då yttranden likt exemplen ovan förekommer i både friande och fällande domar. Samtidigt kan målsägandens mer eller mindre omedelbara etikett *våldtäkt*, som i exempel 6, bedömas som tecken på övergrepp, särskilt i relation till målsägandens känslomässiga reaktioner. I den friande dom där ordföranden och en av nämndemännen redogör för sin skiljaktiga mening anför domstolen exempelvis att målsägandens berättelse om våldtäkt och hejdlösa gråtande ger ett starkt stöd åt målsägandens uppgifter (exempel 7). Domstolens bedömning av målsägandens etikett *våldtäkt* reproducerar då (transtextuella) föreställningar om hur verkliga våldtäktsoffer agerar och reagerar efter våldtäkter:

7. Att målsäganden omedelbart efter att hon varit på rummet med [Tilltalad] uppvisat ett obehag och att hon mycket kort därefter, sedan killarna lämnat lägenheten, börjat gråta hejdlöst och berätta att hon **blivit våldtagen**, ger enligt vår bedömning ett mycket starkt stöd åt målsägandens uppgifter. (friande, skiljaktig dom; ordförandens och nämndemannens redogörelse för sina skiljaktiga meningar)

Näst efter *våldtäkt* är benämningen *samlag* mest frekvent förekommande i målsägandens yttranden. Precis som vid domstolens användning av *samlag* döljer benämningen både det sexualiserade våldet och det sexualiserade våldets ensidighet oavsett domslut genom att aktörer antingen utelämnas (exempel 8) eller konstrueras som ömsesidigt deltagande genom det reciproka pronomenet *varandra* och det plurala personliga pronomenet *de* (exempel 9). I bestämd form, *samlaget*, framställs också gärningen som tagen för given när den bestämda formen inte syftar tillbaka till en tidigare etablerad benämning i obestämd form vilket, precis som i domstolens bedömning, mer skildrar frivilliga sexuella umgängen än brott (exempel 8 och 10).

8. **Samlaget** gick snabbt men det kändes som en evighet. (friande, målsägandens utsaga)

9. [Tilltalad] pussade henne och **de hade samlag med varandra**. (friande, målsägandens utsaga)

10. Han la sig på henne och påbörjade **samlaget**. [...] När **samlaget** var klart gick hon på toaletten. (fällande, målsägandens utsaga)

Det är endast i friande domar som *samlag* i målsägandens utsagor används tillsammans med reciproka konstruktioner. Även den konceptuellt relaterade benämningen *sex* används i en friande dom i målsägandens yttranden på ett sätt som konstruerar ömsesidighet vilket jag i en tidigare studie om representationer av agerande kroppar i sexualbrottsdomar menar försvagar representationen av målsägandens trovärdighet.⁴⁶ Här har målsäganden i den dom där gärningen benämns *sex* svårt att urskilja gärningen som våldtäkt. I målsägandens utsaga framkommer att hon i en gruppchatt med sina vänner skrivit att hon haft sex med den i målet misstänkta mannen – vilket ger uttryck för ömsesidighet – men att det kom att kännas som ett *övergrepp* efter att hon upptäckt blåmärken på sin kropp:

11. Hon skrev något skämtsamt om att **de hade haft sex** men att det hade varit konstigt och hårt. Det hade inte sjunkit in vad hon varit med om så hon skämtade bort det, som ett slags försvar. [...] Hon tog ett bad på kvällen den 16:e och då började hon se blåmärken. Hon skrev direkt till [NN 1], Sekretess B och [NN 2], eftersom hon inte känner [NN 3] så bra. [NN 2] frågade med en gång ”hur är det”. Då svarade hon ”jag kan inte skratta åt det längre, det var så mycket jag inte var med på. Det känns som ett **övergrepp**.” (friande, målsägandens utsaga)

Domstolens bedömning av målsägandens utsaga kan i och med den friande domen tolkas reproducera föreställningar om både ideala våldtäktsoffer och förövare. Målsäganden har i detta fall frivilligt besökt den tilltalade på hans gård efter att ha matchat med mannen på dejtingappen Tinder. Således har målsäganden inte överfallits av en för henne okänd man och de blåmärken som uppkommit av den tilltalades gärningar framställs inte som exceptionella, uppkomna av sexualiserat våld, utan som ett resultat av mer eller mindre normalt sexuellt umgänge mellan en kvinna och en man vilket kan ses som ett uttryck för den könskodade sexualitetsuppfattning som kan påverka domstolarnas bedömning i sexualbrottsmål.⁴⁷ Även när *samlag* används tillsammans med skildringar av den tilltalades fysiska makt över målsäganden framställs gärningen i det närmaste som erotisk genom att information om målsägandens eventuella vilja eller ovilja utelämnas:

⁴⁶ Sofia Orrbén, “Han hade sin penis i henne” – Representationer av agerande kroppar i sexualbrottsdomar”, *Tidskrift för genusvetenskap* 43:2–3 (2022a), doi:10.55870/tgv.v43i2-3.10684

⁴⁷ Se exempelvis Andersson 2004; Wallin, Uhnö, Wettergren & Bladini 2021.

12. Han genomförde ett vaginalt **samlag** samtidigt som han höll fast henne genom att hålla ett tag om hennes handleder så hon inte kunde komma loss. (friande, målsägandens utsaga)

Yttrandet ovan redogör inte explicit för målsägandens vilja vilket är centralt i nu gällande lag som stadgar att våldtäkt är när en person genomför ett samlag med någon som *inte deltar frivilligt*. Av det rekonstruerade yttrandet framgår endast att den tilltalade hållit fast målsäganden samtidigt som ”han genomförde ett vaginalt samlag” vilket kan utläsas som en frivillig sexualhandling eftersom beskrivningar av målsägandens eventuella motstånd saknas. ’Samlaget’ så att säga bara sker. Även de yttranden som följer på ovanstående utelämnar information om målsägandens potentiella ofrivillighet. Skildringar av försök att ta sig loss eller liknande skulle mer explicit vittna om målsägandens vilja men sådana redogörelser saknas alltså.

Utöver *våldtäkt*, *samlag* och *sex* används även de mer neutrala benämningarna *händelse* och *händelseförlopp* i målsägandens yttranden. Även här kan dessa ses som alternativ till mer preciserande benämningar för ökad stilistisk variation samtidigt som benämningarna också döljer det sexualiserade våldet.

5.3 TILLTALADES BENÄMNINGAR

I yttranden från tilltalade används övervägande benämningarna *samlag* respektive *sex*. *Samlag* förekommer alltid i yttranden som representerar den tilltalades inställning i målet där tilltalade nekar till brott men erkänner genomförda – frivilliga – samlag (utom i den enstaka dom där den tilltalade erkänner brott varför gärningen istället benämns *våldtäkt*). Precis som i yttranden från domstol och målsägande används benämningen i tilltalades partsutsagor därutöver på ett sätt som döljer våld och istället skildrar frivillighet och ömsesidighet genom att dels antingen utelämnas (exempel 13) eller konstruera aktörer som ömsesidigt deltagande (exempel 14 och 15), dels framställa gärningen ’samlag’, genom den bestämda formen *samlaget*, som tagen för given (exempel 13 och 15). Inte heller i tilltalades utsagor föregås de bestämda formerna av tidigare etablerade benämningar i obestämd form vilket får gärningen att framstå som frivillig.

13. [Tilltalad] har förnekat brott och uppgett att **samlaget** och den sexuella handlingen har skett frivilligt. (fällande, tilltalads inställning)

14. **De** hade ett vaginalt **samlag** då han tog henne bakifrån. Han utförde ytterligare ett oralt **samlag** med henne för att avsluta med ett vaginalt **samlag** när hon låg på rygg i baksätet. (friande, tilltalads utsaga)

15. När **de** genomförde **samlaget** låg hon på sidan. Hela **samlaget** med förspel varade i 10 till 15 minuter. (friande, tilltalads utsaga)

Tillsammans med benämningen *sex* döljs av förklarliga skäl det sexualiserade våldet ytterligare. Precis som *samlag* används *sex* som benämning för att skildra frivilligt och ömsesidigt sexuellt umgänge genom att aktörer konstrueras som ömsesidigt deltagande genom reciproka eller plurala personliga pronomen (exempel 16). Ömsesidighet åstadkoms också genom att konstruera kvinnan som initiativtagare till det sexuella umgänget (exempel 17).⁴⁸

16. [Tilltalad] har berättat att **de hade sex** på golvet därför att de var så upphetsade att de inte kunde ta sig till sängen. (fällande, tilltalads utsaga)

17. Det var hon som tog initiativ till **sex**. (friande, tilltalads utsaga)

Utöver den fällande dom där den tilltalade erkänt ansvar för brott varvid gärningen genomgående benämns *våldtäkt* berättar en tilltalad i en friande dom – på frågor från åklagaren – att ”han i efterhand kände att han gjort fel mot målsäganden, att han skämdes för att han visste att hon hade en pojkvän och för att han hade våldtagit henne”. Den tilltalade vittnar här om känslor av skuld och skam men trots benämningen *våldtäkt*, som i sig klassificerar gärningen som ett brott, bedömer domstolen att den tilltalade är oskyldig eftersom:

18. ingen av målsäganden eller [den tilltalade] kan anses mer trovärdig än den andre. Det finns inte heller någon annan bevisning som ger tillräckligt starkt stöd för målsägandens berättelse om att [den tilltalade] skulle ha haft samlag med henne mot hennes vilja. (friande, domstolens bedömning)

Benämningen *våldtäkt* i kombination med den tilltalades känslouttryck – skuld och skam – anses alltså inte kunna bevisa brott på samma sätt som brottsoffers beteenden och känslouttryck vilka anses stärka målsägandes trovärdighet och utsagors tillförlitlighet.⁴⁹ Som visas i exempel 18 ovan anser domstolen att det inte finns någon bevisning som stöder målsägandens utsaga trots att den tilltalade själv benämnt gärningen *våldtäkt*.

⁴⁸ Se även Orrbén 2022a.

⁴⁹ Jfr Solveig Lugerud, ”Betroelsenes makt: en analyse av hvordan retten konstruerer troverdige voldtektsofre”, *Tidsskrift for kjønnsforskning* 45:4 (2021), doi:10.18261/issn.1891-1781-2021-04-05 som visar att våldtäktsoffer förväntas reagera på ett visst sätt och konstrueras som trovärdiga i domar om de uppfyller förväntningarna.

Sammanfattningsvis kan de benämningar som används i domarna placeras på en skala mellan uttryck för frivillighet respektive ofrivillighet med *sex* och *våldtäkt* som varandras motpoler. De något mer neutrala benämningarna *händelse* och *händelseförlopp* kan placeras i en slags gråzonsmitt medan *sexuell handling* drar mer åt betydelsen 'sex' än 'våldtäkt' genom adjektivet *sexuell*. Benämningen *samlag* är dock svår att placera på en sådan skala eftersom aktörerna använder benämningen på olika sätt. Domstolen använder *samlag* mer eller mindre objektivt som rekvisit genom vilket gärningen varken benämns *våldtäkt* (huvudsakligen målsägandes benämning) eller *sex* (huvudsakligen tilltalades benämning). I parternas yttranden används dock *samlag* tillsammans med antingen *våldtäkt* eller *sex* vilket hos målsägande uttrycker ofrivillighet och hos tilltalade uttrycker frivillighet genom att benämningarna *våldtäkt* och *sex*, med sina respektive konceptuella bagage, färgar av sig på benämningen *samlag*.

6. BENÄMNINGARNAS INTRATEXTUALITET

I syfte att synliggöra hur aktörernas benämningar samspelar med varandra analyserar jag domarnas intratextualitet. Den intratextuella analysen visar hur representationen av röster skapar inomtextliga samspel i domarna när utsagor rekonstrueras skriftligt. Således speglar analysen inte faktiska muntliga yttranden under huvudförhandlingen i tingsrätten. Samtliga domar analyseras intratextuellt men eftersom analysen visat att friande och fällande domar följer två skilda representationsmönster presenteras resultatet genom att låta en friande och en fällande dom få tjäna som exempel på intratextuella samspel i domar med olika domslut. I den friande domen står en man åtalad för att på en offentlig plats:

tagit tag eller knuffat henne [målsäganden] så att hon fallit till marken, hållit fast i målsägandens handleder så att hon inte kunna [sic] komma loss, dragit undan hennes underkläder och penetrerat henne vaginalt med sin penis. (friande, åklagarens gärningsbeskrivning)

Mannen menar att kvinnan flirtat med honom på den pub varifrån de tagit följe strax före stängning medan kvinnan menar att hon inte visat något sexuellt intresse för mannen och att hon velat cykla hem ensam. I den fällande domen står en man åtalad för att ha:

genomfört vaginalt samlag med Sekretess 1 [målsäganden] som inte deltog frivilligt. (fällande, åklagarens gärningsbeskrivning)

Mannen menar att han besökt kvinnan i hennes hem och att kvinnan tagit initiativ till sex. Kvinnan menar emellertid att mannen – efter att hon uppmanat

honom att lämna lägenheten – tryckt upp henne mot väggen i hallen vilket gjorde henne så pass handlingsförlamad att hon inte kunnat göra motstånd när mannen lett in henne i sovrummet.

I figur 1 nedan visas textutdrag i kronologisk ordning från domarnas olika avsnitt där domstol och parter benämner gärningen på olika sätt. I domarna erkänner de tilltalade själva gärningen att ha genomfört ett *samlag* med målsäganden men nekar till att samlaget genomförts mot målsägandens vilja (*våldtäkt* i den friande domens yrkande används av åklagaren som benämning på det brott som åklagaren yrkar att den tilltalade ska dömas för). *Samlag* kan i yttrandena från de tilltalade här ses samspela med gärningsbeskrivningarna vilka i sin tur utgör intertextuella relationer med gällande lag; för straffansvar för våldtäkt krävs att den misstänkta genomfört ett samlag (eller annan jämförlig handling) med en person som inte deltagit frivilligt varför benämningen *samlag* potentiellt färdas från lag till gärningsbeskrivning, inställning, utsagor, bedömning och dom.

Avsnitt	Röst	Friande dom	Fällande dom
Yrkande	Tilltalad	[Tilltalad] har vidgått att han har haft samlag med Sekretess A, men bestritt ansvar för våldtäkt under åberopande av att hon deltagit frivilligt.	[Tilltalad] har erkänt att han [datum] har genomfört vaginalt samlag med målsäganden på [Adress] i [Stad].
Utredning	Målsägande	Kort tid därefter ringde Sekretess A till polisen och gjorde en anmälan om att hon hade blivit utsatt för en våldtäkt av [den tilltalade].	Han genomförde ett vaginalt samlag och bad hennes [sic] därefter att vända sig. Hon lade sig på mage och han fortsatte med att ha vaginalt samlag med henne.
Utredning	Tilltalad	Samlaget , som var ömsesidigt, genomfördes helt frivilligt.	I sängen tog hon av hans bälte, drog av sig sina byxor och sade åt honom att ta kondomen som låg bredvid kapsylöppnaren. Det gjorde han. Sedan började de ha sex . Han stod upp först, men sedan sade hon åt honom att lägga sig över henne. Efter att de börjat ha sex tog hon av sig kläderna på överkroppen.
Bedömning	Domstol	Det är klarlagt att Sekretess A och [Tilltalad] på en öppen plats invid [Adress] i [Stad] haft samlag med varandra. Frågan är om detta skett frivilligt, vilket de har olika uppfattningar om.	I målet är det utrett att [Tilltalad] har genomfört vaginalt samlag med målsäganden. [Tilltalad] har gjort gällande att det var fråga om frivilligt samlag, medan målsäganden hävdade att [Tilltalad] genomfört samlagen mot hennes vilja.

Dom	Domstol	Vid en sammanvägning av den förebragta bevisningen är det med det beviskrav som allmänt gäller i brottmål inte ställt utom rimligt tvivel att [Tilltalad] agerade på det sätt som åklagaren har påstått. Åtalet skall därför ogillas.	Målsäganden har förhållit sig passiv och har dolt sitt ansikte för [Tilltalad] under samlaget . Mot denna bakgrund är det utrett att [Tilltalad] har insett att det fanns en risk för att målsäganden inte deltog frivilligt i samlaget . Trots denna insikt har [Tilltalad] genomfört samlaget utan att bry sig om att ta reda på om målsäganden samtyckte till detta. Han har alltså varit medvetet oaktsam i förhållande till att målsäganden inte deltog frivilligt. Det har varit fråga om ett medvetet risktagande av allvarligt slag. Gärningen är inte att bedöma som mindre allvarlig. [Tilltalad] ska därför dömas för oaktsam våldtäkt i enlighet med åklagarens talan.
-----	---------	---	--

Figur 2. Textutdrag ur en friande respektive fällande dom som visar på det intratextuella samspelet mellan olika aktörers benämningar i domens olika delar.

I det avsnitt där parternas muntliga förhör från huvudförhandlingen rekonstrueras skriftligt – ofta under rubriken *utredning* men även under rubriken *domskäl m.m.*⁵⁰ – representeras målsäganden benämna gärningen *våldtäkt* i den friande domen men *samlag* i den fällande, dock i betydelsen 'ofrivilligt sexuellt umgänge' till skillnad från den tilltalade som i den friande domen använder *samlag* i betydelsen 'frivilligt sexuellt umgänge'. I den fällande domen används *sex* av den tilltalade som mer explicit uttryck för frivillighet. Benämningarna i parternas yttranden ser jag som en språklig resurs för att positioneras som offer; målsägande som offer för brott och tilltalade som offer för brottsanklagelsen.⁵¹ *Våldtäkt* och *sex* kan då ses som explicita benämningar för ofrivillighet och frivillighet där benämningarnas respektive konceptuella baggage sammanfaller med dess faktiska användning medan *samlag* kan ses som en benämning där kontexten avgör betydelsen och där det konceptuella bagaget potentiellt strider mot hur *samlag* används i yttranden från parter, särskilt i målsägandes yttranden.

Parternas användning av benämningar i rekonstruerade partsutsagor blir intressanta särskilt i relation till domstolens. I bedömningen av den bevisning som lagts fram i målet använder domstolen i båda fall *samlag* för att beskriva den misstänkt brottsliga gärningen. Till skillnad från parternas användning av *samlag* som uttryck för 'ofrivillighet' respektive 'frivillighet' används dock benämningen som rekvisit för brottet våldtäkt och ingår därmed i intra- och intertextuella relationer med åklagarens gärningsbeskrivning och gällande lag. *Samlag* som rekvisitbenämning har därför potential att transformeras till *våldtäkt* i det fall

⁵⁰ Sofia Orrbén, "Brottmålsdomen som genre – Struktur, röster och språkhandlingar i svenska domar", *Sakprosa* 12:3 (2020), doi:<https://doi.org/10.5617/sakprosa.7943>.

⁵¹ Jfr Orrbén 2022a.

som domstolen finner att bevisningen i målet styrker gärningsbeskrivningen. I den fällande domen bedömer exempelvis domstolen att målsägandens passivitet under samlaget bevisar att den tilltalade insett att det fanns en risk att målsäganden inte deltog frivilligt och att den tilltalade i målet därför ska dömas för oaktsam *våldtäkt*. Transformationen från *samlag* till *våldtäkt* förekommer i samtliga fällande domar vilket jag tolkar som ett uttryck för oskuldspresumtionen, alltså principen oskyldig tills motsatsen bevisats. Oskuldspresumtionen gör att domstolen behöver använda objektiva benämningar i redogörelsen för sin bedömning. Argumentationen går på så vis inte händelserna i förväg utan leder istället fram till domstolens sammanvägda bedömning att den tilltalade gjort sig skyldig till brott. Här ser jag lagtexten som en källa till vilken eller vilka benämningar som utifrån ett juridiskt perspektiv kan anses som objektiva.

I de friande domarna transformeras inte *samlag* till en annan benämning i tingsrättens bedömning. Istället transformeras betydelsen. Domstolen konstaterar i den friande domen att det är klarlagt att parterna haft *samlag* med varandra men bedömer att det inte går att bevisa att målsäganden inte deltog frivilligt i *samlaget*. Åtalet ogillas därför och betydelsen transformeras från 'rekvisit' till potentiell 'o/frivillighet'. Dubbeltydigheten riskerar dock – i och med domslutet – att transformeras till 'frivillighet' på grund av benämningens konceptuella bagage: samlag som en ömsesidig sexualhandling. *Samlag* i betydelsen 'rekvisit' kan alltså inte ses som en objektiv benämning eftersom *samlag* starkt konnoterar till frivilligt sexuellt umgänge. Betydelsetransformationen i friande domar – men även *samlag* som rekvisitbenämning överlag – framställer därmed händelsen som ömsesidig, oavsett domslut.

Transformationerna reproducerar vidare föreställningar och (transtextuella) kunskaper om vad som utgör våldtäkt respektive samlag och vem som utgör offer respektive förövare. Domar reproducerar alltså utöver kunskaper om vad som bevisats även föreställningar om sexuella relationer kopplat, men inte uteslutet, till kön och sexualitet eftersom bevisvärderingen i våldtäktsmål till stor del tar fasta på beteenden och känslouttryck (särskilt brottsoffers) före, under och efter händelsen där bedömningen reglerar vilka beteenden som förväntas från offer och förövare vid våldtäkt. Jag redogör därför här kortfattat för vilka resonemang som domstolen för i de två fallstudierna och vilka föreställningar om *samlag* respektive *våldtäkt* som resonemangen reproducerar i de två fallen. I den friande domen anför domstolen i redogörelsen för sin bedömning att:

- parterna var alkoholpåverkade varför ”såväl Sekretess A:s som [Tilltalads] berättelser rent allmänt tas med viss försiktighet”,

- parterna föll omkull under händelsen vilket gör att domstolen inte kan utesluta att skador på såväl målsägande som tilltalad uppkommit till följd av fallet alternativt till följd av ”vardagliga missöden”,
- det inte går ”att dra några säkra slutsatser om syftet med de SMS-kontakter som efter händelsen förevarit mellan Sekretess A och [Tilltalad]” där målsäganden på den tilltalades meddelanden efter händelsen svarat att ”det inte var okej”,
- målsägandens polisanmälan inkom fem minuter efter händelsen och att hon ”verkade skakig och upprörd” när två poliser strax därefter besökte henne i hemmet vilket domstolen menar talar för att målsäganden varit med om en våldtäkt. Bevisningen i övrigt anses dock inte stark nog för att bevisa brott.

Tingsrättens bedömning och transformation av rekvisitet samlag till o/frivilligt samlag reproducerar föreställningar om ideala offer och förövare samt riktiga våldtäkter. Till målsägandens nackdel hör att hon var alkoholpåverkad och saknar motsatsen till vad domstolen beskriver skador som uppkommit till följd av ”vardagliga missöden” vilket reproducerar föreställningar om ideala våldtäktoffer⁵² som nyktra med exceptionella skador som tydligt visar tecken på sexualiserat våld (trots att fysiskt våld enligt nuvarande lagstiftning inte längre utgör rekvisit för våldtäkt). Till målsägandens fördel hör hennes känslomässiga reaktioner och snara polisanmälan vilket reproducerar föreställningar om våldtäkt som starkt kränkande och traumatiserande. Bedömningen av skadornas uppkomst reproducerar också föreställningar om ideala förövare som så pass aggressiva att aggressiviteten lämnar tydliga spår. *Riktiga våldtäkter*⁵³ kräver att skadorna tydligt orsakats av den tilltalades handlingar. Istället för att klassa situationen som en riktig våldtäkt hävdar domstolen därför att det är ”klarlagt” att parterna ”haft *samlag* med varandra”.

I den fällande domen anför domstolen istället att målsäganden:

- polisanmälde händelsen mindre än ett dygn efter den tilltalades besök i hennes lägenhet,
- sökte upp gynnottagningen på sjukhuset men att undersökningen inte påvisade några skador,

⁵² Christie 1986.

⁵³ Estrich 1987.

- i chattmeddelanden till den tilltalade före händelsen uttryckt att hon inte ville ha en relation med honom,
- undvikit den tilltalade när han efter händelsen dykt upp på hennes arbetsplats,
- sjukskrivit sig och flyttat till en ny bostad eftersom hon inte klarade av att bo kvar i den tidigare bostaden.

Domstolen bedömer att beviskravet i målet uppfylls genom målsägandens berättelse och prövar därför om den tilltalades utsaga ändrar domstolens bedömning men finner att den tilltalades uppgifter inte är förenliga med målsägandens ”sinnesstämning dagen efter händelsen vid kontakt med vänner, familj och polis och till målsägandens försämrade mående efteråt” utan ses som en efterhandskonstruktion. Domstolen har då att pröva om den tilltalade ”varit grovt oaktsam till det förhållandet att målsäganden inte deltagit frivilligt” och finner att målsägandens passivitet talar för att den tilltalade insett risken att målsäganden ”inte deltog frivilligt i samlaget” och att den tilltalade därför ska dömas för oaktsam våldtäkt.

Tingsrättens bedömning och transformation av rekvisitet *samlag* till brottet *oaktsam våldtäkt* reproducerar även här föreställningar om ideala offer, förövare och riktiga våldtäkter. I denna dom framhävs särskilt målsägandens ”sinnesstämning” i domstolens bedömning vilket, som nämndes ovan, reproducerar föreställningar om våldtäkter som så pass traumatiska upplevelser att det får långvariga, negativa konsekvenser för känslomässigt reagerande våldtäktsoffer. Till målsägandens fördel hör därutöver att hon undersökt sig vid en gynnottagning och sjukskrivit sig från sitt arbete vilket reproducerar föreställningar om våldtäktsoffer som ansvarstagande för sin fysiska och psykiska hälsa.⁵⁴ Bedömningen om målsägandens passivitet reproducerar därutöver kunskaper som utmanar föreställningar om att våldtäktsoffer aktivt gör motstånd under övergrepp samtidigt som transformationen från samlag till *oaktsam* våldtäkt också reproducerar kunskaper om ideala förövare som medvetet agerande vars avsiktliga övergreppshandlingar ideala offer aktivt försvarar sig mot. Domstolens bedömning och dom reproducerar därmed även kunskaper som utmanar föreställningar om riktiga våldtäkter som överfallsvåldtäkter samtidigt som gärningen genom benämningen *oaktsam våldtäkt* konstrueras som mindre allvarlig än regelrätta våldtäkter.

⁵⁴ Jfr Solveig Laugerud, “Embodied truths and authentic selves: The constitution of evidence and credibility in rape cases”, *The International Journal of Evidence & Proof* 24:3 (2020), doi:10.1177/1365712720928668.

7. AVSLUTNING

I artikeln har jag visat hur benämningar i våldtäktsdomar används som uttryck för antingen frivillighet eller ofrivillighet (särskilt i partsutsagor) där benämningarna *sex* och *våldtäkt* fungerar som varandras motpolar. *Samlag* har visat sig utgöra en problematisk, dubbeltydig benämning som skiftar betydelse beroende på aktör och kontext. Jag har också visat att *samlag* används på ett sätt som döljer våld och som får det sexualiserade våldet att framstå som ömsesidigt snarare än ensidigt, trots skiftande betydelser, vilket jag argumenterar för invaliderar och förminskar brottsoffrets upplevelser.⁵⁵ Särskilt invaliderande är domstolens användning av *samlag* som rekvisitbenämning eftersom *samlag* bär på ett konceptuellt bagage som indikerar ömsesidighet och därmed tangerar misstänkta konstruktioner av frivillighet.⁵⁶ Utifrån ett brottsofferperspektiv ser jag därför *samlag* som en ohållbar juridisk benämning som i det närmaste kan beskrivas som skenbart objektiv.

I artikeln görs dock tydligt att domstolens benämningar i stor utsträckning bör förstås som transtextuella genom att *samlag* i domstolens bedömning tydligt samspelar intertextuellt med gällande lag. Domstolens benämningar reproducerar därmed förställningar om både lagens och samhällets dominerande syn på våldtäkt och (heterosexuell) sexualitet genom gällande lag varför jag i första hand inte ämnar kritisera domstolens språkbruk utan brottsbalkens.

För en rättssäker prövning av straffansvar för våldtäkt måste domstolen bokstavligen förhålla sig till gällande lag. Domstolen måste alltså pröva om ett *samlag* genomförts med en person som inte deltagit frivilligt varför det inte är konstigt att det sexualiserade våldet döljs i skriftliga domar; våldet döljs redan i våldtäktsparagrafen genom rekvisitet *samlag* som för tankarna till frivilliga sexuella umgängen. Lydelsen tillhandahåller inget språkligt stöd för domstolen att beskriva såväl upplevelser av som bevisat sexualiserat våld på sätt som validerar och bekräftar brottsoffrets upplevelser.⁵⁷ Snarare förser lydelsen domstolen med språkliga resurser som bekräftar misstänkta upplevelser genom att tala om misstänkt brottsliga gärningar som genomförda samlag.

För ett bättre bemötande av sexualbrottsoffer i skrift menar jag därför att den starka intertextuella relationen mellan lag och dom kräver en lag som återspeglar det faktiska våld som våldtäkter innebär och att nu gällande lag därför behöver

⁵⁵ Jfr Coates, Bavelas & Gibson 1994; Bavelas & Coates 2001; Coates & Wade 2004.

⁵⁶ Bavelas & Coates 2001; jfr Coates, Bavelas & Gibson 1994; Coates & Wade 2004; Orrbén, 2022a.

⁵⁷ Jfr uttrycket fitting words to deeds i Coates & Wade 2004; Linda Coates & Allan Wade, "Language and Violence: Analysis of Four Discursive Operations", *Journal of Family Violence* 22:7 (2007), doi:10.1007/s10896-007-9082-2.

omformuleras. Jag vill särskilt adressera problemet med verbet *genomför* som tillsammans med objektet *ett samlag* mer beskriver ett resultat av handlingar snarare än handlingar som drabbar en annan person. Sexualbrotten är de enda brotten mot person där offret – föremålet för handlingen – konstrueras bort genom det semantiskt innehållstomma verbet *genomför*. Jämför exempelvis skillnaden mellan våldtäktsparagrafens *genomföra ett samlag* med 3 kap. 1 § brottsbalken där den som *berövar annan livet* döms för mord, 3 kap. 5 § brottsbalken där den som *tillfogar annan kroppsskada* döms för misshandel eller 4 kap. 1 § brottsbalken där den som *för bort annan* döms för människorov.

Handlingen att genomföra ett samlag blir brottslig först när samlaget genomförs ”med en person som inte deltar frivilligt” men inte heller denna precisering av våldtäktsbrottet konstruerar offret som faktiskt offer eftersom prepositionen *med* diskursivt konstruerar brottsoffret som *delaktig* i handlingen. Alternativet *mot* skulle istället diskursivt konstruera brottsoffret som *mottagare* för handling. Den relativa bisatsen *som inte deltar frivilligt*, som ska separera frivilliga genomförda samlag från ofrivilliga dito, konstruerar därutöver en i det närmaste absurd oxymoron med verbfrasen *genomför ett samlag*; det går inte att inte delta frivilligt i ett samlag eftersom samlag allmänspråkligt är ett uttryck för ömsesidighet.

För en sexualbrottslagstiftning som speglar det sexualiserade våldets ensidighet och för en språkligt homogen brottsbalk vill jag därför föreslå att kap. 6 brottsbalken – likt övriga brottsbalkens kapitel – utformas med mera semantiskt innehållsrika verb som beskriver på vilket sätt som någon drabbas av handlingen. Jag vill också föreslå att prepositionen *med* stryks för att konstruera brottsoffer som just offer, inte som deltagande i gärningen. Därutöver bör även den nuvarande skrivningen ”annan sexuell handling” ersättas med *annan sexualiserad handling* eftersom kränkningar av den sexuella integriteten inte utgörs av sexuella handlingar utan av handlingar med sexuell prägel, alltså *sexualiserade* handlingar.

Utifrån ovan föreslagna parametrar skulle våldtäktsparagrafen i praktiken kunna stadga att *den som – vaginalt, analt eller oralt med kroppsdelar eller föremål – penetrerar, eller genom andra jämförbara sexualiserade handlingar kränker, en annan som med verbala eller kroppsliga uttryck motsatt sig penetration döms för våldtäkt*. På så vis likställs inte *våldtäkt* med *samlag* utan beskrivs istället som en faktisk kränkning av den sexuella integriteten. Notera dock att detta förslag på omskrivning får konsekvenser för fler rekvisit än rekvisitet samlag. Om nuvarande skrivning ”som inte deltar frivilligt” ersätts med *som med verbala eller kroppsliga uttryck motsatt sig penetration* riskerar exempelvis passivitet att

återigen falla utanför definitionen av våldtäkt. Verbet *penetrerar* riskerar därtill att inskränka bestämmelsen om våldtäkt till just penetration vilket skulle förändra nuvarande praxis där det för våldtäkt kan räcka att könsdelar kommit i kontakt med varandra. Omskrivningen ovan bör därför ses mer som en utgångspunkt för diskussion än som ett faktiskt förslag då det för en språkligt rättvisande beskrivning av våldtäkt krävs en mer omfattande utredning än vad som ryms i denna artikel. Poängen är snarast att visa på vilket sätt som justeringar av våldtäktsparagrafen kan skänka språkliga resurser för att i domar tala om våldtäkt som våld utan att för den sakens skull tumma på rättssäkerheten. Våldtäkter är inte samlag.

